



the Research

Institute for Islamic Culture and Thought

Zehn

Vol.27 / No.107 / Autumn 2026

Home Page: zehn.iict.ac.ir

Print ISSN: 1735-0743

The Requirement of Property Dualism on Substance Dualism Based on the Analysis of Time-Space Extension

Hassan Qarehbaghi¹  | Mahdi Ahmadkhān Beygi² 

1. PhD in Islamic Theology and Teachings, Imam Khomeini Educational and Research Institute.

E-mail: qarehbaghi@chmail.ir

2. Mahdi Ahmadkhān Beygi, Assistant Professor, Department of Philosophy, Imam Khomeini Educational and Research Institute (Corresponding Author).

E-mail: beygi@.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 2026/02/11
Received in revised form 2026/06/20
Accepted 2026/06/20
Published online 2026/09/23

Keywords:
Property dualism, substance dualism, temporal extension, spatial extension.

ABSTRACT

In the contemporary era, one of the perspectives that has gained prominence in the philosophy of mind is property dualism. Property dualism is the view according to which there are not two kinds of substance but two kinds of property, and these two categories of property arise from a physical substance. In this paper, through a philosophical analysis conducted on the concept of extension, it is shown that proponents of property dualism cannot simultaneously hold that the physical substance is the cause of non-physical properties and that the physical substance is the subject and locus of properties. This argument is based on the analysis of spatial and temporal extension, as well as the distinction between an entity that is located in space and an entity to which space is attributed. Therefore, they must either adopt substance dualism and abandon substance monism, or attribute a physical aspect to properties such as consciousness and no longer consider their kind as distinct from the base level—which would contradict rational evidence and human intuitive understanding.

Cite this article: Qarehbaghi, H.; Ahmadkhān Beygi, M. (2026). The Requirement of Property Dualism on Substance Dualism Based on the Analysis of Time-Space Extension, *Zehn*, 27 (3), 55-78.

<https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2085122.2188>



©The Author(s). **Publisher:** Research Institute for Islamic Culture and Thought
DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2085122.2188>

Extended Abstract

Introduction

In contemporary philosophy of mind, property dualism holds that there are two irreducible kinds of properties (physical and non-physical) inhering in a single physical substance, rejecting substance dualism. This paper, through an analytical-philosophical investigation of spatial and temporal extension, argues that property dualism logically entails substance dualism. The central question: if a physical substance is the subject of both physical and non-physical properties, can the latter escape the spatiotemporal extension inherent to the substance? The novelty lies in examining the problem via “extension” and distinguishing genuinely extended, divisible entities from those only metaphorically attributed space or time.

Methods

The study analyzes the concept of extension (infinite divisibility). Extension has two types: stable (spatial: line, surface, volume) whose hypothetical parts coexist, and unstable (time) whose parts cannot coexist. Space and time are accidents of material entities. A key distinction is drawn between real extension (entailing actual division and loss of identity) and virtual extension (e.g., mental images, pain), which lack actual divisibility despite being metaphorically attributed spatiotemporal predicates. The paper then applies this distinction to property dualism’s claim that a single physical substance bears both extended (physical) and abstract, unextended (mental) properties.

Results

Non-physical properties either have ontological duality with their substrate or not. If not, the same entity cannot be both extended physical and unextended non-physical (contradiction). If duality exists, either both are substances, both properties, or one substance and one property. Property dualism leaves only the case: physical substance + non-physical property. The non-physical property requires a substrate. If the only substance is physical, every property must belong to it. How does this property belong to this extended substance rather than another ?

If answered by physical proximity/distance, the property becomes physical

If answered by the material substance being the cause, there is no affinity between extended and unextended; how can something through which time passes cause something atemporal?

Property dualists claim the substrate of all properties is the physical substance with spatiotemporal extension. Every property occurring in such a substrate must have a spatiotemporal relation to it, be assignable to a specific part/segment of the extension, or at least have a definite location/time. Non-



material properties are assumed abstract and unextended. Hence, if only one extended physical substance exists, one cannot posit an unextended non-material property inhering in it; because any property inhering in an extended substance accepts space and time and becomes extended, contradicting “abstract”.

The paper further argues that a physical substance cannot be the cause of non-physical properties due to temporal extension. A physical agent is constantly changing, spread across time; no moment of it is stable. How can a continually perishing entity cause an atemporal, stable property? Likewise, a physical substance cannot be the locus of non-physical properties because of spatial extension. If the agent is spatially extended, any property inhering in it must be located in a specific part (e.g., right or left). But consciousness and pain are experienced as unitary, not divided across spatial parts. The same applies to time: if the agent is temporally extended, it is not present to itself as a unity, yet conscious awareness of an atemporal property requires a stable, non-extended subject. Therefore, the claim that a single physical substance simultaneously bears extended (physical) and abstract (mental) properties is impossible.

Conclusion

Consequently, property dualists must either adopt substance dualism (abandoning substance monism) or regard mental properties as physical, which contradicts rational evidence and intuitive understanding. The analysis of spatial and temporal extension shows that physical substance cannot be the cause or locus of non-physical, unextended properties. Thus, property dualism inevitably collapses into substance dualism.



الزام دوگانه‌انگاری ویژگی بر دوگانه‌انگاری جوهری براساس تحلیل امتداد زمانی-مکانی

حسن قره‌باغی^۱ | مهدی احمدخان بیگی^۲

۱. حسن قره‌باغی، دکتری کلام و معارف اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
E-mail: garehbaghi@chmail.ir
۲. مهدی احمدخان بیگی، استادیار گروه فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته (نویسنده مسئول).
E-mail: beygi@ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

در دوران معاصر یکی از دیدگاه‌هایی که در فلسفه ذهن رواج پیدا کرده است، دوگانه‌انگاری ویژگی است. دوگانه‌انگاری ویژگی، دیدگاهی است که براساس آن، نه دو سنخ جوهر، بلکه دو سنخ ویژگی وجود دارد و این دو دسته ویژگی برآمده از جوهری فیزیکی هستند. در این مقاله با تحلیلی فلسفی که بر روی مفهوم امتداد انجام شده، نشان داده می‌شود که مدافعان دوگانه‌انگاری ویژگی هم نمی‌توانند قائل به علت بودن جوهر فیزیکی برای ویژگی غیرفیزیکی باشند و هم این‌که جوهر فیزیکی را معروض و محل ویژگی‌ها در نظر بگیرند. این سخن براساس تحلیل امتداد مکانی و زمانی و نیز تفاوت بین موجود مکان‌مند و موجودی که مکان به آن نسبت داده می‌شود، انجام شده است. از این رو آنان یا باید قائل به دوگانه‌انگاری جوهری شده و دست از یگانه‌انگاری جوهری بردانند و یا برای ویژگی‌هایی مانند آگاهی و درد، جنبه فیزیکی قائل شده و دیگر سنخ آنان را متمایز از سطح پایه به‌شمار نیاورند که این خلاف دلیل عقلی و فهم ارتکازی انسان است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۱/۲۱

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۵/۰۳/۳۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۳/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۷/۰۲

واژگان کلیدی:

دوگانه‌انگاری ویژگی،

دوگانه‌انگاری جوهری، امتداد

زمانی، امتداد مکانی.

استناد: قره‌باغی، حسن؛ احمدخان بیگی، مهدی (۱۴۰۵). الزام دوگانه‌انگاری ویژگی بر دوگانه‌انگاری جوهری، ذهن، ۲۷ (۳)، ۷۸-۵۵.

<https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2085122.2188>

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2026.2085122.2188>



مقدمه

در فلسفه ذهن، دوگانه‌انگاران بر این باورند که افزون بر امور فیزیکی، واقعیت‌هایی ذهنی و غیرفیزیکی نیز وجود دارند. این دیدگاه در برابر فیزیکیالیسم تقلیل‌گرایانه و غیرتقلیل‌گرایانه قرار می‌گیرد. بر این اساس یکی از دیدگاه‌هایی که در برخی از دوگانه‌انگاران شکل گرفته است، اعتقاد به وجود دو سنخ ویژگی برای جوهر فیزیکی است که از آن تعبیر به «دوگانه‌انگاری ویژگی» می‌شود. در دوگانه‌انگاری ویژگی، امور ذهنی غیرفیزیکی صرفاً ویژگی‌اند؛ حال آن‌که در دوگانه‌انگاری جوهری، جوهرهای غیرفیزیکی نیز پذیرفته می‌شوند.

اکنون پرسش محوری این است که اگر جوهر فیزیکی، موضوع و معروض دو سنخ ویژگی باشد - یکی فیزیکی و دیگری غیرفیزیکی - آنگاه آیا می‌توان پذیرفت که ویژگی غیرفیزیکی از امتداد مکانی و زمانی جوهر خود تبعیت نکند؟ به بیان دیگر، اگر تمام تحقق‌های جوهری در عالم فیزیکی مستلزم امتداد در مکان و زمان باشند، چگونه ممکن است ویژگی‌هایی که به همان جوهر نسبت داده می‌شوند از این شرط اساسی مستثنی باشند؟ در این صورت، یا باید ویژگی‌های غیرفیزیکی را نیز دارای نحوی از امتداد دانست، یا از دوگانه‌انگاری ویژگی دست کشید و به دوگانه‌انگاری جوهری تن داد.

نسبت به این موضوع پیشینه چندان زیادی در کشور وجود ندارد و وجه تمایز این پژوهش نسبت به آثار پیشین خصوصاً مقاله «الزام دوگانه‌انگار ویژگی به دوگانه‌انگاری جوهری از طریق اختلاف ساحت ذهن و فیزیک» در این است که بررسی حاضر، به جای تمرکز بر سنخ و شأن وجودی عرض نسبت به جوهر، به تحلیل رابطه آن‌ها از حیث «امتدادپذیری» می‌پردازد. مقاله «انفکاک‌ناپذیری دوگانه‌انگاری جوهری از دوگانه‌انگاری ویژگی از منظر فلسفه اسلامی» نیز همچنین است؛ زیرا در آن دوگانه‌انگار ویژگی ملزم به پذیرش دوگانه‌انگاری جوهری شده است و برای این کار گفته شده عرض به دلیل وجود فی نفسه لغیره و تغایر غیرتباینی آن با جوهرش، شأن جوهر معرفی است و به دلیل حلول شأن در ذی‌شأن، هر وصف و تغییر در شأن را وصف و تغییر جوهر معرفی و بدین نتیجه رسیده که جوهر فیزیکی بدن نمی‌تواند حامل ویژگی‌های غیرفیزیکی ذهنی باشد، بلکه ویژگی‌های ذهنی جواهر مناسب خود را می‌طلبند. در فضای غرب نیز مقالاتی نگاشته شده است که کاملاً متفاوت از محتوای مقاله پیش روست. برای نمونه ویلیام لایکن (William G. Lycan) در مقاله‌ای با عنوان «آیا دوگانه‌انگاری ویژگی، وضعیت بهتری از دوگانه‌انگاری جوهری دارد؟» سعی دارد بیان کند که دوگانه‌انگاری ویژگی، برخلاف تصور رایج، از مشکلات بنیادین دوگانه‌انگاری جوهری مصون نیست و در واقع، از نظر تبیین رابطه ذهن و بدن

و مسئله علیت ذهنی، در وضع فلسفی بهتری قرار ندارد. دین زیمرمن (Dean Zimmerman) در سال ۲۰۱۰ در مقاله «از دوگانگانگاری ویژگی‌ها تا دوگانگانگاری جوهری» در این زمینه سخن گفته است و رالف ویر (Ralph Weir) نیز مقاله «دوگانگانگاری ویژگی مستلزم دوگانگانگاری جوهری است» را در این زمینه نگاشته است و با استفاده از تفاوت ویژگی پدیداری آگاهی و ویژگی‌های امور فیزیکی معتقد است از آنجا که ویژگی‌های پدیداری به لحاظ منطقی از ویژگی‌های فیزیکی ناشی نمی‌شوند، باید نوعی واقعیت غیرفیزیکی وجود داشته باشد؛ لذا هیچ‌یک از این آثار مسئله را از بعد امتداد بررسی نکرده‌اند.

۱. دوگانگانگاری

بحث در باب چیستی ذهن و نحوه ارتباط آن با بدن، سبب شکل‌گیری دیدگاه‌های مختلفی شده است که با توجه به نوع مبانی متافیزیکی که اخذ می‌شود، به نوعی می‌توان آن‌ها را ذیل یکی از دو دسته دوگانگانگاری و یگانگانگاری جای داد. به گفته هووارد رابینسون (Howard Robinson) دوگانگانگاری دیدگاهی فلسفی است که ذهن را در مقابل بدن قرار می‌دهد، اما در دوره‌های مختلف تاریخی، جنبه‌های متفاوتی از ذهن به کانون توجه تبدیل شده و مباحث روی آن متمرکز شده است (Stoljar, Daniel, 2024). خود دوگانگانگاری در دو قسمت مورد بحث قرار می‌گیرد:

۱-۱. دوگانگانگاری جوهری

براساس این نگاه که به دوگانگانگاری جوهری (Substance Dualism) شهره است، دو جوهر متمایز به نام نفس و بدن وجود دارند. نفس جوهری است که کاملاً متمایز از بدن است و ویژگی‌های ممیزه خود را داراست و بدن جوهری دیگر؛ لذا این‌ها از دو سنخ و دو جوهر به حساب می‌آیند که یکی غیرفیزیکی است و در مکان قرار ندارد و نمی‌توان برای آن اجزایی مانند اتم در نظر گرفت. دیگری جوهری است که مکان و زمان دارد و مورد لمس و مشاهده قرار می‌گیرد و انقسام‌پذیر است. به تعبیر دیگر ویژگی اصلی ذهن، آگاهی و احساسات است و ویژگی اصلی بدن، زمان و مکان است. در فلسفه ذهن وقتی می‌خواهند به بحث از نظریات و رویکردهای این مبحث بپردازند، از دیدگاه دکارت (René Descartes (1596-165)) شروع می‌کنند.

۲-۱. دوگانگانگاری ویژگی

پس از طرح بحثی که دکارت انجام داد و توسط عده زیادی مورد نقد قرار گرفت و افرادی چون

هیوم با طرح «نظریه بقچه‌ای» (Bundle Theory)^۱ و نیز نظریات رفتارگرایان، کارکردگرایان و... جای چندانی برای بحث از دوگانه‌انگاری باقی نماند، تا این که در اثر نقدهایی که به فیزیکیالیسم شد و کاستی‌های آن در توضیح ویژگی‌های ذهنی، چنان واضح شد که دفاع از فیزیکیالیسم را دشوار کرد. در این زمان برخی شکل دیگری از دوگانه‌انگاری را مطرح کردند. این رویکرد تأکید دارد که ویژگی‌های ذهنی، مانند آگاهی و احساسات، نمی‌توانند به‌طور کامل به ویژگی‌های فیزیکی تقلیل یابند و ماهیت کیفی آگاهی و موارد مشابه مانع از این هستند؛ چرا که برای مثال، تجربه درد حاصل از ضربه سنگ تنها یک فعالیت عصبی نیست، بلکه یک کیفیت ذهنی است که نمی‌توان آن را به فرایندهای فیزیکی مغزی تقلیل داد.

به بیان دیگر برخلاف دوگانه‌انگاری جوهری که قائل به وجود دو سنخ جوهر است، دوگانه‌انگاری ویژگی (Property Dualism)، دیدگاهی است که براساس آن، نه دو سنخ جوهر، بلکه دو سنخ ویژگی وجود دارد و این دو نوع و یا دو دسته ویژگی برآمده از یک جوهر فیزیکی هستند. در واقع در مواجهه با دیدگاه دوگانه‌انگاری جوهری دکارتی، دیدگاهی طبیعت‌گرایانه شکل گرفت که براساس آن جهان هستی متشکل از جواهر فیزیکی است (یگانه‌انگاری جوهری یا فیزیکی) و جوهر دیگری در عرض آن وجود ندارد، اما برخی در همین بستر طبیعت‌گرایانه معتقدند ویژگی‌هایی در طبیعت کشف شده‌اند که به دلایلی از جمله پیچیدگی آن‌ها و یا داشتن اوصافی که قابل تقلیل به سطح و جوهر پایه نیستند، نمی‌توان آن‌ها را ویژگی فیزیکی به حساب آورد. این دسته از فلاسفه ذهن قائل به دیدگاهی جدید در این زمینه شدند که از آن تعبیر به «دوگانه‌انگاری ویژگی» می‌شود. این دیدگاه به برخی افراد چون فرانک جکسون (Frank Jackson)، دیوید چالمرز (David Chalmers) و جیگون کیم (Jaegwon Kim)، تیموتی اکائر نسبت داده شده است (Weir, 2023, p23).

کیت مسلین (Keith Maslin) دوگانه‌انگاری ویژگی را چنین تعریف می‌کند: «دوگانه‌انگاری ویژگی نمونه‌ای از یگانه‌انگاری غیرتحویلی است. غیرتحویلی است؛ زیرا بر این نظر که صفات ذهنی چیزی غیر از صفات فیزیکی نیستند پافشاری نمی‌کند. در مقابل، حاضر است بپذیرد که صفات ذهنی نوعاً متفاوت از صفات فیزیکی‌اند و به لحاظ وجودی، قابل تحویل به آن‌ها

۱. نظریه بقچه‌ای به این معناست که نفس یا من، چیزی جز دسته‌ای از احساس‌ها، فکرها، خاطره‌ها و عواطف نیست؛ درست همان‌طور که یک بقچه محتوی چند شیء جداست و هویتی فراتر از آن‌ها ندارد، نفس هم یک جوهر متمایز نیست، فقط اسمی است برای همین مجموعه ادراکات، احساسات و غیره (محمدحسن فاطمی‌نیا، ۱۳۹۹، ص ۱۶۲).

نیستند» (مسلین، ۱۳۹۱، ص ۲۳۹). هووارد رابینسون (Howard Robinson) نیز درباره دوگانه‌انگاری و ویژگی گفته است: «دوگانه‌انگاری و ویژگی نظریه‌ای است که براساس آن، دو نوع اساساً متفاوت از ویژگی‌ها در جهان وجود دارد و این تفاوت‌ها نه تنها در زبان، بلکه در خود جهان واقع هستند» (Stoljar, Daniel, 2024).

۱-۳. الزام دوگانه‌انگاری و ویژگی به دوگانه‌انگاری جوهری

بنابر نگاه دوگانه‌انگاری و ویژگی به صرف اتکا و اکتفا به امور فیزیکی، اولین ویژگی غیرفیزیکی در اثر پیچیده‌شدن سیستم عصبی و مغزی به وجود می‌آید و نیاز به هیچ‌گونه جوهر غیرفیزیکی نیست. در مواجهه با این دیدگاه در وهله نخست سؤال مهم این است که آیا جوهر فیزیکی بدون اتکا و اکتفا به امری غیرفیزیکی می‌تواند این ویژگی غیرهم‌سنخ را ایجاد کند و علت فاعلی برای آن باشد؟ پرسش مهم دیگر این است که ویژگی‌های فاقد صفات فیزیکی، چگونه می‌توانند بر یک واقعیت مادی و فیزیکی عارض یا واقع شوند و جوهر فیزیکی علت قابل‌آن‌ها باشد؟ چرا که این ویژگی‌ها از آن‌رو که ویژگی هستند و در مقابل جوهر قرار دارند باید معروض، موضوع و محلی برای خود داشته باشد. از این‌رو در ادامه به مباحث زیر پرداخته می‌شود.

۱-۳-۱. موجود فیزیکی

در اینجا لازم است مقصود خود از اصطلاحات موجود «فیزیکی»، «جسمانی» و «مادی» را روشن سازیم. برای این اصطلاحات معانی متعددی برشمرده‌اند (Stoljar, 2024)، اما بررسی همه آن معانی و دقت در وجوه اشتراک و افتراقشان ما را از مسیر بحث کنونی دور می‌کند. از این‌رو در این قسمت تنها به بیان مقصود خود از این اصطلاحات بسنده می‌کنیم. مقصود از این سه اصطلاح در بحث حاضر، تقریباً یک معناست که مورد پذیرش دانشمندان طبیعی نیز هست، موجودی که ابعاد زمانی و مکانی دارد؛ به گونه‌ای که در سه بعد طول، عرض، عمق و زمان امتداد یافته و قابلیت انقسام واقعی داشته باشد. طرف مقابل موجود فیزیکی، موجود غیرفیزیکی است که عاری از امتداد و تقسیم‌پذیری است. چنان‌که علامه طباطبایی می‌گوید: «آیا نفس مجرد از ماده است؟ منظور ما از نفس آن چیزی است که هر فردی از ما با تعبیر «من» از آن یاد می‌کند و مراد ما از مجرد نفس این است که موجودی مادی و قابل قسمت و دارای زمان و مکان نباشد» (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۳۶۴) و یا در جای دیگری می‌فرماید:

(۱) یکی از آثار مادیت که در همه مادیات هست، این است که امر مادی قابل انقسام است، چون مادی آن را گویند که دارای ابعاد ثلاثه باشد، و چیزی که دارای بعد است، قابل انقسام

نیز هست، ولی علم، بدان جهت که علم است به هیچ وجه قابل انقسام نیست؛ مثلاً وقتی ما زید پسر عمرو را تصور می‌کنیم این صورت علمیه ما قابل انقسام نیست به شهادت این که نیم‌زید نداریم. ۲) اثر مشترك مادیات این است که در حیطه زمان و مکان قرار دارند، و هیچ موجود مادی سراغ نداریم که از مکان و زمان بیرون باشد و علم، بدان جهت که علم است، نه مکان می‌پذیرد و نه زمان، به دلیل این که می‌بینیم يك حادثه معین و جزئی که در فلان زمان و فلان مکان واقع شده، در تمامی مکان‌ها و زمان‌ها قابل تعقل است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۸۱؛ صدرالمتهلین، ۱۹۸۱، ج ۴، ص ۲۳۴؛ مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۳۴).

۱-۳-۲. چستی امتداد

منظور از امتداد این است که جسم دارای امتداد، به سبب داشتن این ویژگی به حکم عقل در این سه جهت تا بی نهایت قابلیت انقسام را خواهد داشت. در واقع ویژگی اصلی امتداد که به منزله فصل ممیز آن به شمار می‌آید، این است که ذاتاً قابلیت انقسام فرضی دارد؛ بدین معنا که عقل، با لحاظ خود امتداد و صرف نظر از غیر آن، امکان فرض انقسام آن را در خارج ممتنع نمی‌داند. از این رو برای این که چیزی ممتد باشد، نه لازم است که بالفعل در خارج منقسم باشد و نه حتی لازم است که در خارج امکان انقسام بالفعل داشته باشد، بلکه صرف امکان انقسام فرضی کفایت می‌کند. بر همین اساس، خط، سطح و حجم از اقسام امتدادند؛ زیرا هر خطی با فرض یک یا چند نقطه در آن، به دو یا چند جزء فرضی تقسیم می‌شود و به همین قیاس است سطح و حجم. همچنین زمان نیز نوعی امتداد است؛ چرا که با فرض یک «آن» در آن، به دو بخش فرضی تقسیم می‌گردد: بخشی که نسبت به آن مفروض، گذشته است و بخشی که نسبت به آن، آینده به شمار می‌آید (عبودیت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۴-۲۶۵). در باب امتدادها، باید به نکات زیر توجه کرد که:

اولاً اجزاء هر امتداد، فرضی و بالقوه‌اند، نه حقیقی و بالفعل؛ زیرا تا هنگامی که مقاطع و انقسامات صرفاً به نحو فرضی و بالقوه لحاظ شوند، اجزاء امتداد اصلی - که به منزله یک کل در نظر گرفته می‌شود - نیز فرضی و بالقوه‌اند و نه حقیقی و بالفعل، اما به محض آن که مقاطع و انقسامات به طور حقیقی و بالفعل تحقق یابند، خود آن امتداد معدوم می‌گردد و به جای آن امتدادهای کوچک‌تر دیگری پدید می‌آیند. در این وضعیت، امتداد اصلی دیگر اساساً باقی نیست تا امتدادهای کوچک‌تر حاصل شده اجزاء آن تلقی شوند؛ به بیان دیگر در این حالت اساساً نسبت جزء و کل بی معنا خواهد بود (عبودیت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۵).

ثانیاً وقتی گفته می‌شود اجزاء هر امتدادی بالقوه‌اند، مقصود این نیست که این اجزاء اساساً در خارج امتداد موجود نیستند، بلکه مراد آن است که این اجزاء در خارج به صورت منفصل و جدا از

یکدیگر یافت نمی‌شوند؛ بنابراین واژه بالقوه در اینجا به معنای بالاجمال در برابر بالتفصیل است، نه به معنای چیزی که هم‌اکنون معدوم است و می‌تواند موجود گردد (عبودیت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۵-۲۶۶).

ثالثاً اجزاء فرضی هر امتداد بالضروره از سنخ همان امتداد اصلی‌اند؛ به این معنا که امتدادهای کوچک‌تری که در نتیجه انقسام پدید می‌آیند، همگی امتداداند و همگی از نوع همان امتداد نخستین به‌شمار می‌آیند. اگر امتداد اصلی خط باشد، اجزاء حاصل شده نیز جز خطوطی کوتاه‌تر نخواهند بود، اگر سطح باشد، آن‌ها نیز سطوحی کوچک‌ترند، اگر حجم باشد، اجزای آن نیز احجام کوچک‌تر خواهند بود و اگر زمان باشد، اجزاء نیز چیزی جز قطعات کوتاه‌تری از زمان نخواهند بود. از این‌رو اجزاء حاصل از تقسیم همواره خود قابلیت انقسام دارند و نمی‌توان به اجزائی رسید که غیرقابل انقسام باشند (عبودیت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۶).

چنان‌که مشاهده شد امتداد به اعتبار بُعد به سه دسته یک‌بعدی مانند خط و زمان، دوبعدی مانند سطح و سه‌بعدی مانند حجم تقسیم می‌شود، اما می‌توان آن را از جهتی دیگر نیز به دو قسم تقسیم کرد: پایدار مانند امتدادهای مکانی (خطوط، سطوح و احجام) و ناپایدار یا سیال مانند زمان. امتداد پایدار امتدادی است که اجزای فرضی آن می‌توانند هم‌زمان با یکدیگر موجود باشند. برای نمونه، سطح یک کاغذ را در نظر بگیریم که امتدادی دوبعدی است. اگر خطی فرضی در وسط آن بکشیم و سطح را به دو جزء تقسیم کنیم، روشن است که این دو جزء می‌توانند هم‌زمان وجود داشته باشند و در واقع بالفعل نیز چنین‌اند. از این‌رو سطح، امتدادی پایدار به‌شمار می‌آید. در مقابل امتداد پایدار، امتداد ناپایدار یا سیال قرار دارد که همان زمان است. این نوع امتداد، به‌طور ذاتی چنین است که هیچ‌یک از اجزای فرضی آن نمی‌توانند هم‌زمان موجود باشند، بلکه همواره باید یک جزء نابود گردد تا جزء دیگر پدید آید. در این باره صدرالمتألهین می‌گوید: «شاید در حقایق وجودی، یک حقیقت واحد وجود داشته باشد که شئون و حالات آن پی‌درپی پدید می‌آیند و با یکدیگر متفاوت‌اند، به‌گونه‌ای که تقدم و تأخر در ذات آن نه به امری بیرونی و افزوده، بلکه به عین هویت اجزای متقدم و متأخر باز می‌گردد» (صدرالمتألهین، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۱۳۹).

برای درک روشن‌تر امتداد سیال، فرض کنیم T یک امتداد سیال باشد. اگر مقطعی در میانه T فرض کنیم، آن را به دو نیمه فرضی تقسیم کرده‌ایم. بنابر تعریف، هر دو نیمه نمی‌توانند هم‌زمان موجود باشند؛ بنابراین باید پذیرفت که نیمه دوم معدوم است و تنها نیمه نخست بالفعل موجود است، اما همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، هر جزء فرضی امتداد، خود از همان سنخ امتداد است؛ در نتیجه نیمه نخست نیز امتدادی سیال خواهد بود. دوباره اگر در میانه همین نیمه مقطعی فرض

کنیم، آن را به دو جزء کوچک‌تر، یعنی دو ربع، تقسیم کرده‌ایم. باز به حکم تعریف، امکان ندارد هر دو ربع هم‌زمان موجود باشند؛ پس ربع دوم موجود نیست و تنها ربع نخست T موجود است. این ربع نیز خود امتدادی سیال است که باز، به همان قیاس، نیمه دوم آن معدوم و فقط نیمه نخست آن، یعنی یک‌هشتم آغازین T ، موجود است و چنین ادامه می‌یابد. از این رو در ابتدا می‌پنداشتیم که کل T موجود است، اما به حکم تعریف دریافتیم که نیمه دوم آن معدوم است؛ سپس آشکار شد که ربع دوم نیز - یعنی سه‌چهارم T - معدوم است و در نهایت دیدیم که هفت‌هشتم آن معدوم است و همین‌طور الی غیرالنهاییه. بدین معنا که هرچه تقسیمات بیشتری بر T فرض شود، بخش معدوم آن فزونی می‌یابد و بخش موجود آن کاستی می‌گیرد. از سوی دیگر پیش‌تر گفتیم که چنین تقسیماتی تا بی‌نهایت ممکن است؛ بنابراین به این نتیجه می‌رسیم که کل T معدوم است و هیچ‌یک از اجزای فرضی آن موجود نیست. آیا این نتیجه بدان معناست که زمان - که همان امتداد سیال است - امری موهوم است؟ خیر. معنایش آن است که نه کل زمان و نه هیچ جزء فرضی آن، هرچند بی‌نهایت خرد باشد، در «آن» یافت نمی‌شود. زمان کلی ممتد است که در هر لحظه و آنی فقط یک مقطع فرضی از آن تحقق می‌یابد، نه مقطعی که پیش یا پس از آن، «آن» تحقق داشته باشد. به بیان دقیق‌تر زمان کلی ممتدی است که لحظات و آنات مقاطع فرضی آن‌اند؛ بدین معنا که اگر زمان در مقطعی چون $T1$ بریده شود، $T1$ یک «آن» بالفعل است و اگر در مقطعی دیگر، مثلاً $T2$ ، بریده شود، $T2$ «آن» بالفعل دیگری خواهد بود و همین‌گونه ادامه می‌یابد (عبودیت، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۹).

۱-۳-۳. چیهستی مکان

مسئله دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد، مکان است. مفهوم مکان از جنس مفاهیم نفسی (مثل انسان، حیوان یا رنگ و شکل) نیست که ماهیت یا جوهر را نشان دهند، بلکه مفهومی عرضی است که معنا و وجودش به نسبت و اضافه به شیء مکان‌دار باز می‌گردد؛ یعنی برای تعیین مکان باید دو چیز را نسبت به هم سنجید و یکی را مکان دیگری شناخت. از این رو مکان درون مقولات ماهوی جای ندارد و باید آن را مفهومی انتزاعی دانست. همچنین تعیین این‌که چیزی مکان چیزی دیگر است، وابسته به جوهر یا ماهیت خاص آن چیز نیست؛ مثلاً لیوان مکان آب است نه به این سبب که لیوان بلورین یا جامد است، بلکه معیار واقعی گنجایش است. ظرفیتی که یک حجم برای دربرداشتن شیء مکان‌دار فراهم می‌آورد.

بر این اساس می‌توان مکان را چنین تبیین کرد؛ هرگاه مقدار مشخصی از حجم جهان را جدا فرض کنیم و آن را با جسمی که در آن محصور است بسنجیم، آن مقدار حجمی مکان آن جسم

خواهد بود.

نتیجه این است که مکان تابع جهان و موجودات مادی است. پیش از پیدایش جهان یا پس از فناء آن، مکان وجود ندارد. به همین سان نمی‌توان سطح یا حجم را موجوداتی مستقل و قابل خلق مستقل در نظر گرفت؛ این مفاهیم عبارت‌اند از جوانب یا وجوه وجود اجسام که ذهن آن‌ها را به‌طور جداگانه تصویر می‌کند؛ بنابراین مکان از ویژگی‌های موجودات مادی است و منشأ آن حجم اجسام است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۷۳).

۱-۳-۴. چیستی زمان

موجود جسمانی و مادی، افزون بر امتدادی که در سه جهت مکانی دارد، امتدادی چهارم نیز داراست که آن را زمان می‌نامند. زمان کمیتی ممتد است که ویژگی بارز آن قرارناپذیری (سیال‌بودن و تغییرپذیری پیوسته) است و این کیفیت از طریق حرکت بر اجسام عارض می‌گردد. به سبب این سیالیت، دو لحظه مختلف زمان قابل اجتماع نیستند؛ الزاماً باید جزئی بگذرد تا جزئی دیگر پدید آید. چنین کمیتی را تنها می‌توان به چیزی نسبت داد که ذاتاً سیال باشد و آن چیزی جز حرکت نیست. صدرالمتهلین با بهره‌گیری از نکات موجود در نظریه پیشینیان، نظریه‌ای را درباره زمان عرضه می‌کند که هم مسئله زمان و هم مسئله حرکت جوهریه را توأماً حل می‌سازد. نکاتی که او درباره زمان می‌پذیرد عبارت‌اند از:

اولاً زمان ممتد و قابل انقسام است؛ ثانیاً زمان و حرکت پیوندی لازم و ناگسستی دارند؛ هیچ حرکتی بدون زمان محقق نمی‌شود و تحقق زمان نیز بدون وجود نوعی دگرگونی پیوسته ممکن نیست؛ زیرا گذر اجزای زمانی خود شکل دگرگونی یا حرکت تدریجی شیء زمان‌دار است. به نظر او زمان و حرکت عوارض تحلیلیه‌اند: در مقام تحلیل ذهنی می‌توان صفت و موصوف را جدا کرد، اما در عینیت خارجی وجود جداگانه‌ای برای آنان نیست. همچنین صدرالمتهلین تأکید می‌کند که حرکات اساسی باید حرکات درون جوهری باشند؛ زیرا محال است چیزی که در ذات خود امتدادی گذرا ندارد، از طریق علتی بیرونی متصف به کمیت گذرا گردد. از این‌رو زمان را باید مستقیماً به‌خود موجودات مادی نسبت داد (صدرالمتهلین، ۱۹۸۱، ج ۳، ۱۳۹ و ص ۱۶۷-۱۶۸). بر این پایه، زمان ظرفی مستقل برای پدیده‌ها نیست که امور زمان‌دار در آن جای گیرند، بلکه مانند حجم اجسام، صفتی ذاتی و درونی آن‌هاست و هر پدیده زمانی ویژه خود دارد که از شئون وجود آن پدیده است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۸۵-۱۸۷).

۱-۳-۵. امتداد حقیقی و مجازی

با توجه به مباحث فوق‌الذکر، نکته‌ای قابل توجه درباره موجود جسمانی هست که باید مورد دقت قرار گیرد: نباید میان موجودی که ذاتاً زمان‌مند و مکان‌مند است و موجودی که صرفاً به اوزمان یا مکان نسبت داده شده خلط کرد. ممکن است زمان یا مکان به‌نحوی به یک حقیقت نسبت داده شود، اما آن حقیقت خود فاقد امتداد حقیقی باشد و در نتیجه وجود فیزیکی و انقسام‌پذیر نداشته باشد.

برای روشن‌تر شدن این مطلب ابتدا به امتداد در ابعاد مکانی می‌پردازیم. گاهی نحوه وجود یک شیء چنان است که می‌توان در آن سه جهت متقاطع فرض کرد، به‌نحوی که زوایای پدید آمده قائمه باشند (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۶۱)؛ مثلاً در یک سیب در عالم خارج می‌توان جهات سه‌گانه را تصور کرد. پراکندگی وجود سیب در این جهات به‌معنای آن است که می‌توان آن را در هر جهت تقسیم یا برش داد؛ لیکن باید تأکید کرد که آن‌گاه می‌توان گفت یک شیء واقعاً از سه جهت امتداد یافته که انقسام واقعی‌اش مستلزم آن باشد که پس از تقسیم، آن شیء شکل و هیئت اولیه‌اش را از دست دهد. به عبارت دیگر داشتن همان ابعاد برایش محال شود؛ بنابراین یکی از معیارهای اساسی برای تشخیص پراکندگی واقعی یک وجود در ابعاد مکانی، قابلیت تقسیم واقعی است؛ به‌طوری که پس از تقسیم، آن موجود جسمانی دیگر همان وجود نخستین نباشد و لااقل به دو وجود جسمانی کوچک‌تر تبدیل شود،

اما اگر به‌جای سیب بیرونی، تصویر همان سیب را در ذهن‌مان تصور کنیم، درمی‌یابیم که این تصویر قابلیت انقسام واقعی ندارد. شاید در ظاهر به‌نظر آید که می‌توان تصویر یک سیب را نیز به دو بخش در ذهن تقسیم کرد، اما در حقیقت چنین نیست. هرگاه در ذهن تصویری از تقسیم بسازیم، آنچه حاصل می‌شود صرفاً تصویری از تقسیم است نه خود تقسیم تصویر اولیه؛ زیرا پس از آن که تصویر تقسیم شده را ساختیم، همچنان می‌توان تصویر اول را به‌حالت اولیه در ذهن حاضر ساخت. ممکن است گفته شود که تصویر دوم با تصویر اول تفاوت دارد، اما چنین قضاوتی تنها وقتی معنادار است که تصویر اول هنوز در ذهن برقرار باشد تا بتوان میان آن‌ها مقایسه کرد و تفاوت را تشخیص داد.

به بیان دیگر امتدادهای مکانی را گاهی به برخی صور و حالات ذهنی نسبت می‌دهند؛ مثلاً وقتی تصویری از سیبی در ذهن پدید می‌آید و به‌نظر می‌رسد که در حال بزرگ شدن است. گفته می‌شود که هرچقدر آن تصویر بزرگ شود، فاعل شناسا همچنان از تصویر ابتدایی کوچک آن غافل نمی‌شود و هر دو تصویر هم‌زمان در حضور او قرار دارند. این امر دلالت می‌کند بر این که بزرگ شدن عملاً در امتداد سه‌گانه مکانی بیرونی رخ نمی‌دهد، بلکه چیزی در سطح تصاویر مجرد ذهنی اتفاق می‌افتد و تغییرها به‌صورت مجموعه‌ای از تصاویر آئی و پی‌درپی به ظهور

می‌رسند. در واقع تصویرهای جدید ایجاد می‌شوند. انسان، به اشتباه، گمان می‌برد این فرایند نیز بُعد و امتدادی سه‌گانه دارد و به تدریج «بزرگ» می‌شود، اما آنچه واقعاً امتداد و تغییر مکانیکی دارد، درخت سیب بیرونی است که از حالت کوچک به حالت بزرگ تبدیل می‌شود و در هیچ لحظه‌ای هم‌زمان هم کوچک و هم بزرگ نیست. در مقابل آن، در صور و حالات ذهنی هم‌زمان تصویر کوچک و تصویر بزرگ می‌تواند حضور داشته باشد؛ بدین معنا که دو تصویر جداگانه‌اند که فاعل شناسا یکی را با دیگری درک می‌کند.

نتیجه مهم این ملاحظه آن است که گاهی قابلیت انقسام واقعی و صرف تصویر انقسام در ذهن با یکدیگر آمیخته می‌شوند و باید بین این دو تمایز صریح قائل شد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۲۱۱)؛ یعنی گاهی مکان و ابعاد مکانی که علت‌های مادی پدید آورنده تصاویرند، به‌طور مجازی به معلول‌های آن‌ها، یعنی تصاویر ذهنی، نسبت داده می‌شوند. به این معنا که اگرچه تصاویر یادآوری شده و تصاویر حسی، به‌طور کلی، مکان‌مند نیستند و امتدادی در سه جهت مکانی ندارند، با این حال گاه مکانی خاص را به آن‌ها نسبت می‌دهیم. در حقیقت این نسبت‌دهی مکانی، ریشه در همراهی نفس (امری غیرمادی) با بدن (امری مادی) دارد؛ از آنجا که بدن‌گوینده در شهر حضور دارد، «مکان» بدن به‌طور تمثیلی یا مجازی به نفس و اعمال نفسانی مانند یادآوری و تصویرسازی ذهنی نیز نسبت داده می‌شود. افزون بر این، چون مغز و سلول‌های آن، که ماهیتی مادی دارند و در سر جای گرفته‌اند، عامل علی یادآوری تصاویر ذهنی به‌شمار می‌آیند، گاهی مکان این علت مادی به‌صورت مجازی به معلول غیرمادی خویش (یعنی یادآوری و تصاویر ذهنی) نسبت داده می‌شود؛ درحالی‌که نه یادآوری و نه تصاویر ذهنی، واقعاً امتدادی در ابعاد مکانی ندارند؛ زیرا در صورت داشتن امتداد مکانی، لازمه حداقلی آن قابلیت انقسام در آن ابعاد می‌بود و چنین نیست.

آنچه درباره امتدادهای مکانی گذشت، به‌طور متناظر درباره زمان نیز صادق است. زمان کمیتی است متصل که نشانگر مقدار حرکت است و حرکت عبارت است از تغییر تدریجی. این تغییر تدریجی تنها در موجودی محقق است که تمام حقیقتش در یک «آن» محصور نیست، بلکه وجودش در طول زمان امتداد دارد و پراکنده است؛ به‌گونه‌ای که بخش‌هایی از وجود آن پی‌درپی بالفعل می‌شوند، بخش‌های گذشته از میان می‌روند و مقاطع بعدی بالقوه و در انتظار فعلیت‌اند. افزون بر این، همه مقاطع پیشین نسبت به پایان حرکت حالت قوه را دارند و در واپسین نقطه حرکت، مقطع آخر بالفعل می‌گردد. بر این مبنا، فلاسفه حرکت را چنین تعریف کرده‌اند: خروج تدریجی چیزی از قوه به‌سوی فعلیت (طباطبایی، ۱۳۶۴، ج ۴، ص ۹۶).

ویژگی این‌گونه موجودات آن است که می‌توان وجودشان را به اجزایی تقسیم کرد که هر یک زمان خاص و کوتاه خود را دارا هستند؛ مثلاً سیبی نارس که طی یک ماه به تدریج رسیده و قرمز می‌شود. چنین سیبی در هیچ لحظه‌ای دقیقاً همان طعم و رنگ لحظه قبل را ندارد، بلکه به مرور

طعم‌ها و رنگ‌های پیشین از بین می‌روند و کیفیت‌های کنونی بروز می‌یابند و با فعلیت یافتن کیفیت‌های بالقوه آتی، محو می‌شوند؛ بنابراین تغییر در طعم و رنگ این سیب نمونه‌ای از تغییر تدریجی و زمانی است که هر بخشش از بخش دیگر متمایز است؛ هرچند در سیر این تغییر هیچ گسست یا خللی روی نداده است.

در مقابل، اگر در ذهن تصویری از سیب سبزی بسازیم و در خیال به آرامی رنگ آن را از سبز به قرمز تبدیل کنیم، این امر را تغییر تدریجی به حساب نمی‌آوریم؛ زیرا در این حالت تصویر سبز اولیه در واقع تغییر نمی‌یابد. به عبارت دیگر تغییری در تصویر رخ نداده است، بلکه تصویر متفاوتی به وجود آمده است. نشانه این مدعا آن است که هرگاه بخواهیم می‌توانیم همان تصویر اولیه سیب سبز را دوباره در ذهن حاضر کنیم.

اگرچه خود تصویر ذهنی، زمانی نیست؛ هنگام اخذ یا یادآوری چنین تصویری می‌توان زمانی را به آن عمل اخذ یا یادآوری نسبت داد. برای نمونه می‌گوییم: «هم‌اکنون تصویر سیبی سرخ بر شاخه‌ای را که پیش‌تر دیدم، به خاطر آوردم» و ممکن است بگوییم این یادآوری دو دقیقه طول کشید و یا حتی به صورت تمثیلی زمان تغییرات تدریجی آن سیب متصور را نیز به تصویرش نسبت دهیم. با این همه روشن است که در هنگام ایجاد یا یادآوری این تصویر و حتی پس از آن، خود تصویر هیچ تغییر تدریجی واقعی را تجربه نکرده و هیچ بخشی نابود نشده و به بخشی دیگر تبدیل نشده است.

از این ملاحظات نتیجه می‌گیریم که تنها استناد نسبت زمان یا مکان به امری کفایت نمی‌کند تا آن امر را زمان‌مند یا مکان‌مند و به عبارتی «فیزیکی» بدانیم؛ زیرا ویژگی محوری فیزیکی بودن - یعنی قابلیت انقسام‌پذیری در ابعاد مکانی یا زمانی - در تصاویر ذهنی وجود ندارد. این امور مادی و فیزیکی هستند که به دلیل ممتد بودن واقعاً انقسام‌پذیر هستند. با توجه به نکات مقدماتی فوق، اکنون باید به دو سؤال اصلی که در ابتدا اشاره شد، جواب داده شود.

۲. امتناع علیت جوهر فیزیکی برای ویژگی‌های غیرفیزیکی

سؤال اول این بود که آیا اساساً امکان این‌که ویژگی غیرفیزیکی صرفاً و بدون نیاز به موجود متافیزیکی، توسط یک جوهر فیزیکی ایجاد شود، وجود دارد؟ آیا جوهر فیزیکی بدون اتکا و اکتفا به امری غیرفیزیکی می‌تواند این ویژگی غیرهم‌سنخ را ایجاد کند؟

مثالی که در اینجا می‌شود استفاده کرد این است که وقتی مدافعان دوگانه‌انگاری ویژگی و خواستگی علی مدعی‌اند ویژگی‌ای غیرفیزیکی توسط جوهر فیزیکی پیچیده شده‌ای ایجاد می‌شود به مثابه این است که من انسان به عنوان یک جوهر و فاعل شناسای پیچیده، امری فیزیکی

به حساب می‌آیم و از درد و یا شادی غیرفیزیکی‌ای که برایم به وجود آمده آگاهی دارم و مطلعم، یا نسبت به ارتفاع کوه دماوند و تصویری که از آن در من به وجود آمده است، آگاهی دارم. به بیان دیگر من جوهری هستم مادی و فیزیکی که علت آن ویژگی‌ها بوده و از آن‌ها مطلع و آگاهم.

اکنون با توجه به امتداد زمانی می‌توان گفت، طبق فرض فاعل شناسا چون مادی است و حرکت دارد، هر لحظه در حال تغییر است و حالت کنونی وی متفاوت از حالت گذشته‌اش در زمان است. او هیچ‌گونه توقف و استقراری ندارد و در زمان سیر می‌کند. حال باید پرسید اگر در اینجا امری (جوهر انسان یا فاعل شناسای ممتد) ثابت و مستقر نیست، چگونه می‌تواند امری را که ثابت و مستقر است (زمانی نیست و در زمان قرار ندارد)، ایجاد کند و علت آن باشد؟ این امر امکان نخواهد داشت مگر این که فاعل شناسا با بُعد دیگری از خود که جنبه زمانی ندارد و پخش در زمان نیست، نسبت به ویژگی غیرفیزیکی علت باشد.

۷۱

ذهن

الزام دو گانه‌انگاری ویژگی بر دو گانه‌انگاری جوهری ...

من به عنوان فاعل شناسا که دائماً در حال تغییر بوده و موجودی متغیر در زمان هستم و ابعاد وجودی من در حال تغییر هستند و سکون ندارند، چگونه می‌توانم علت امری ثابت و غیرزمانی باشم؟ این ویژگی‌ها توسط بُعد اول زمانی وجود من ایجاد شده‌اند، یا بعد دوم زمانی من و یا...؟ چرا که در هر آنی وجود فیزیکی من در زمان سپری می‌شود و به زمان بعد که غیر از اولی است منتقل می‌شود. فاعل شناسا که علت ویژگی غیرفیزیکی غیرزمانی است، برخلاف این ویژگی که زمان ندارد، زمانش سپری می‌شود، آن‌گاه وارد وجود دوم خود در زمان دوم می‌شود و با این حال که تغییر کرده است علت همان ویژگی است که قبلاً با وجود در زمان اول تأمین و به وجود آمده بود، سپس وارد وجود سوم خود در زمان سوم می‌شود و با این که در این مقطع هم تغییر کرده است، علت همان ویژگی ثابتی است که در زمان اول تأمین کرده بود، اما آیا این تحلیل ممکن است؟

از این رو باید در انسان امری باشد که در عین حال که جنبه مادی و فیزیکی تغییر می‌کند ثابت بماند و سیلان نداشته باشد و علت آن ویژگی ثابت باشد. این امر باید به نحوی باشد که وجود ویژگی غیرفیزیکی را تأمین و کفایت کند.

به بیان دیگر ویژگی اصلی در موجود واحدی که در بعد زمان ممتد است، گستردگی و پخش بودن وجود آن در لحظات زمان است، به نحوی که اگر برای وجود مزبور، اجزائی (زمانی) فرض کنیم، هر کدام از آن اجزاء نیز باز هم امری ممتد در زمانی کوتاه‌تر خواهد بود و هر چقدر این تقسیم‌پذیری پیش رود، گرچه ممکن است زمان سپری شدن آن جزء آن قدر اندک باشد که میزان آن با زمان سنج‌های موجود قابل اندازه‌گیری نباشد، اما هیچ‌گاه با حقیقت واحدی که تماماً در یک آن وجود داشته باشد، مواجه نمی‌گردیم؛ بنابراین برای تحقق چنین موجودی و حتی اجزای آن نیز باید مقداری گرچه اندک از زمان سپری گردد، تا حتی بخشی از آن حقیقت تحقق یابد،

به نحوی که تا مقداری از زمان سپری نگردد، تحقق هیچ مقداری از امر ممتد - حتی بخشی اندک از آن - امکان ندارد؛ یعنی حتی با فرض انقسام موجود ممتد در ذهن به اجزائی خردتر، در نهایت، در هر مقدار بسیار اندک از زمان، باز هم تنها با بخشی ممتد اما کوچک‌تر از اصل مواجهیم که عین اتصال به بقیه بخش‌هاست، نه با تمام آن؛ از این رو هیچ برهه‌ای از حقیقت آن شیئی وجود ندارد که بتواند در یک آن وجود داشته باشد؛ بنابراین چنین موجودی نمی‌تواند علت و هستی بخش امری دیگری باشد.

به دلیل اهمیت بحث توضیح بیشتر را در قالب یک مثال پی‌می‌گیریم؛ مثلاً حرکت تدریجی یک خودرو در یک مسافت را هر چقدر در ذهن خویش قسمت کنیم، در نهایت باز هم با مقداری بسیار کوتاه از حرکت مواجه‌ایم که تحقق‌اش در یک آن امکان‌پذیر نبوده، بلکه برهه‌ای از زمان به طول می‌انجامد. از این رو هیچ‌گاه با تقسیم حرکت به اجزای مفروض، به توالی سکون‌ها در آنات مختلف نخواهیم رسید؛ یعنی با تقسیم حرکت مزبور هیچ‌گاه به قسمتی نمی‌رسیم که حرکت در آن قسمت، در یک آن رخ داده باشد، به گونه‌ای که این رویداد کوچک بتواند بدون سپری شدن هیچ مقداری از زمان تحقق یابد، بلکه هر بخش از حرکت - حتی اگر مسافت آن بسیار کوتاه باشد و آن قدر سریع طی گردد که با وسایل موجود قابل اندازه‌گیری نباشد - زمان اندکی به طول می‌انجامد؛ از این رو امکان ندارد که در یک آن، تمام آن مقدار اندک از حرکت تحقق داشته باشد، اما در مورد آگاهی یا درد این گونه نیست؛ یعنی هر چند می‌توان زمان را به آن نسبت داد، اما هیچ‌گاه وجود درد به گونه‌ای نیست که حقیقت آن در کل پنج دقیقه پخش باشد، به صورتی که برای فهم تحقق درد در هر لحظه از آن پنج دقیقه، باید مقداری از درد گرچه اندک در بخشی از زمان سپری شود، تا اسناد درد به آن حقیقت حس شده در یک آن، تصور داشته باشد؛ یعنی اگر دردی که احساس می‌شود - مانند حرکت خودرو - حقیقتاً امری تدریجی الوجود می‌بود، آن‌گاه به صرف احساس درد در یک آن، که به علم حضوری درک می‌شود، نمی‌توانستیم درد را فهم کنیم، بلکه باید بگذاریم مقداری از زمان احساس درد، سپری گردد و آن‌گاه با علم حضوری، به کل آن امر سپری شده، به فهم درد نایل آییم. حال آن‌که این خلاف وجدان است؛ چرا که می‌دانیم برای ادراک یک لحظه از درد خویش نیاز به کش پیدا کردن درد و طول کشیدن آن تا لحظات بعد نیست؛ یعنی هر بخشی از حقیقت درد که در هر آن احساس می‌شود، برای خود تمام حقیقت درد است و تحقق آن متوقف بر اتصال آن به درد لحظات دیگر نیست؛ یعنی در هر لحظه از آن پنج دقیقه ما با حقیقت کاملی به نام درد مواجه‌ایم، به نحوی که برای کامل شدن حقیقت خود اساساً نیازی به ورود در زمان و لحظه بعد ندارد، به نحوی که اگر لحظات دیگر نمی‌بود نیز حقیقت درد کاملی در هر آن احساس می‌شد. از همین روست که هم به همان حقیقت دردی که در یک آن به علم حضوری احساس می‌شود،

«درد» اطلاق می‌گردد و هم به بقیه آن.

این مثال نشان می‌دهد که امر زمانی حقیقتی واحد و تماماً در یک آن نیست که بتواند علت امری دیگر مانند ویژگی غیرفیزیکی شود. همین مطلب عیناً درباره سایر حالات ذهنی نیز مطرح است. با توجه به این نکته، امکان این که امر فیزیکی علت ویژگی غیرفیزیکی باشد میسر نیست.

۳. امتناع محل بودن جوهر فیزیکی برای حلول ویژگی‌های غیرفیزیکی

سؤال دوم این است که آیا جوهر فیزیکی می‌تواند حامل ویژگی‌های غیرفیزیکی باشد و محلی برای ویژگی به حساب آید؟ یا نیازی به این نیست که این ویژگی‌ها محل و موضوعی داشته باشند؟ در واقع باید به این پرداخت که این ویژگی، الان که وجود دارد و به هر طریقی توسط علتی به وجود آمده است، یا جوهر است (که دوگانه‌انگاران ویژگی آن را نپذیرفته‌اند) یا ویژگی. ویژگی نیز برای موجود بودن نیاز به موضوع و محل تحقق دارد. اگر این جوهری که پایه و محل ویژگی نخواست است، جوهر فیزیکی باشد (مثل بدن مادی) به امری محال (ممتد شدن ویژگی غیرممتد) منتهی خواهد شد. محل و موضوع بودن امر فیزیکی از حیث امتداد داشتن قابل پذیرش نیست، اعم از این که این امتداد مکانی باشد یا زمانی.

معنای امتداد مکانی این است که اگر امری ممتد بود، هر ویژگی برای طرف راست آن باشد، دیگر ویژگی طرف چپش نخواهد بود و اگر ویژگی سمت چپ باشد، ویژگی سمت راست نیست؛ پس نمی‌توان گفت که فاعل شناسا موجودی آگاه و ممتد باشد و آگاهی در کل این امر ممتد قرار داشته باشد. اگر فاعل شناسا به عنوان یک کل به امری اطلاع و آگاهی دارد، نشان‌دهنده این است که آگاهی صفت این امر ممتد نیست و حیثیت دیگری موجود است که این آگاهی به آن نسبت داده می‌شود.

من به عنوان امری ممتد، خودم در نزد خودم به دلیل همین ممتد بودن حضور ندارم؛ چرا که پخش در مکان هستم. با توجه به مقوله امتداد مکانی می‌توان گفت باید سنخیتی بین این دو وجود داشته باشد و ممکن نیست که یکی پخش در مکان و دیگری غیرممتد باشد؛ چرا که اگر این ویژگی، ویژگی امر ممتد باشد؛ چون خود امر ممتد قابل انقسام است، سؤال می‌شود که این ویژگی، ویژگی کدام قسمت از این امر ممتد است و اگر فرضاً قسمتی از آن مشخص شود، باز ناظر به آن قسمت سؤال می‌شود که چون خود این قسمت هم ممتد است، آن ویژگی در کجای این قسمت ممتد قرار دارد؟ طرف راست آن یا سمت چپ آن؟ و این سؤال سرانجامی نخواهد داشت الا این که گفته شود ساحتی غیرفیزیکی وجود دارد که پایه این ویژگی غیرفیزیکی است. اگر من امر فیزیکی باشم، پخش در امتداد هستم و هر قسمت از من، غیر از قسمت دیگر من است و هر

سمت من امری غیر از سمت دیگر من خواهد بود. من به عنوان یک انسان با قد و طول مشخص، از جهاتی در قسمت چپ و راست و از جهاتی در قسمت بالا و پایین هستم. به بیان دیگر به دلیل فیزیکی و ممتد بودن، مکان مند بوده و اجزای من به صورت هم زمان موجودند و قابلیت انقسام دارند. اکنون باید پرسید: کدام قسمت از من فاعل شناسا نسبت به آن جسمی که تصویر شد، آگاهی دارد؟ سر انسان این آگاهی را دارد یا میان تنه فرد یا پایین تنه وی؟ آگاهی در کجای امتداد جهات ثلاث فاعل شناسا است؟

یا کل این جوهر ممتد عامل ایجاد ویژگی های غیر فیزیکی شده است یا بخشی از آن. اگر کل من انسان به عنوان یک جوهر مادی عامل ایجاد آگاهی باشد، این جوهر فیزیکی موضوع و محل آگاهی است. اکنون اگر من در کل این جوهر مادی یک حقیقت آگاه نسبت به آن ویژگی هستم، پس من واجد امری بسیط در سراسر این جوهر مادی هستم که به سبب آن علم و اطلاع از آن، ویژگی های غیر فیزیکی پیدا می کنم و الا فاعل شناسا به عنوان یک موجود فیزیکی ذواجزاء غایب از هم، چطور می تواند به صورت هم زمان و در یک آن، نسبت به امور غیر ممتد آگاهی داشته باشد. در مثال تصور و آگاهی از کوه دماوند، اگر فاعل شناسا ممتد باشد و نسبت به کوه آگاهی یابد چطور می تواند به صورت یکجا و در آگاهی واحد هم قله کوه و هم کوه پایه آن را درک کند؟ و حال آن که قله کوه در قسمتی از فاعل شناسای ممتد و کوه پایه در قسمت دیگرش جای دارد؟ (بر فرض موضوع و محل بودن بدن فیزیکی برای آگاهی) من به عنوان یک موجود آگاه ممتد چطور می شود هم سمت چپ آن باشم و هم سمت راست آن؟ یعنی من چون خود آگاهم، هم سمت چپ آن حاضر باشم و هم سمت راست آن حاضر باشم؟ پس من باید موجودی باشم که امکان بودن هم زمان من در سمت راست و چپ وجود داشته باشد والا اگر مادی باشم که این امکان وجود ندارد. موجود مادی به دلیل این که دارای ابعاد، حرکت و مکان است، خودش برای خودش حضور ندارد. شئی که ابعاد ثلاثه دارد، در عین این که از جهتی شیء واحد است، قسمت ها و اجزائی دارد. این شیء نحوه وجودش به گونه ای است که هر قسمت و جزئش، از قسمت و جزء دیگر پنهان است، این طرف آن، از طرف دیگرش پنهان است.

اگر گفته شود هر چند این قسمت ها از هم غائب هستند، اما هر یک نسبت به خودش آگاهی دارد و حاضر است، پاسخ این است که چنین نیست که این اقسام و اجزاء از یکدیگر جدا باشند و بگوییم که این قسمت از آن قسمت غایب است، ولی خود این مرتبه برای خودش حاضر است، بلکه چون جسم مادی و ممتد است، خود این اجزاء و اقسام هم به دو قسمت و بیشتر تجزیه و تقسیم می شوند، که یک جزء از جزء دیگرش غایب است و این تقسیم می تواند تا بی نهایت ادامه یابد.

اگر آنان در جواب بگویند آن امر غیرفیزیکی که آگاهی را تأمین می‌کند، خود آن تصاویر و ویژگی‌ها هستند؛ آگاهی، اسم آن تصاویر است، نه من آگاه به عنوان یک جوهر.

در جواب از این سخن هم می‌توان گفت مطلب تازه‌ای بیان نشده است؛ چرا که اولاً امری که از سنخ ویژگی و وصف است، برای تحقق نیاز به موضوع و محل دارد؛ یعنی آگاهی در خلأ معنی ندارد و باید موجودی باشد که آگاهی را به آن نسبت دهیم. ثانیاً سؤال می‌شود ربط و نسبت مکانی و زمانی این امر غیرفیزیکی با امری ممتد و فیزیکی چگونه است؟ چه ارتباطی بین این دو وجود دارد که آگاهی غیرفیزیکی را به این جوهر فیزیکی ممتد نسبت می‌دهید؟ و ثالثاً این ویژگی در کجای امر ممتد قرار دارد؟ اگر مثلاً در سلولی واقع شده است، کجای آن سلول محل آن است؟ اگر در قسمتی از سلول است، دوباره سؤال می‌شود کدام بخش از آن قسمت خاص؟ مضاف بر این که من به عنوان فاعل شناسا با تأمل در درون و به علم حضوری قله دماوند را به تمامه درک می‌کنم و قله آن، سبب ناآگاهی و غفلت از کوه‌پایه آن نمی‌شود و بالعکس کوه‌پایه نیز باعث غافل شدن از قله نمی‌شود. اگر فاعل شناسا امری ممتد و فیزیکی باشد چون امتداد دارد، نهایتاً از قسمتی از تصویر آگاه خواهد بود (هرچند این هم ممکن نیست؛ چرا که خود آن قسمت هم ممتد است و چپ و راست برای آن فرض می‌شود) و نسبت به اطراف دیگر جهل و غفلت وجود خواهد داشت.

می‌توان مطلب را به این نحو هم بیان کرد که آیا اساساً امکان دارد که ویژگی غیرفیزیکی روی یک امر فیزیکی و مادی به نحو یکسان باشد. به این بیان که چون پایه آن ممتد و قابل تقسیم است، ویژگی مذکور هم در طرف چپ و عیناً همان ویژگی در سمت راست نیز موجود باشد. اگر یک ویژگی چنین باشد که هم در سمت راست و هم عیناً در سمت چپ باشد، در این فرض به تعداد اجزاء باید آگاهی وجود داشته باشد؛ درحالی که ما بالوجدان می‌یابیم که صرفاً یک آگاهی بیشتر از کوه دماوند نداریم و چنین نیست که چندین آگاهی وجود داشته باشد.

از باب امتداد زمانی هم می‌توان گفت من به عنوان امری ممتد، خودم در نزد خودم به دلیل همین ممتدبودن حضوری ندارم، چرا که پخش در زمان هستم و هر لحظه و آنی وجود من، غیر از وجود سابق من است و در زمان، در حال سپری شدن هستم. به نحوی که زمان‌های قبل من رفته است و زمان‌های بعدی نیز حادث می‌شوند و از بین می‌روند و امری ثابت باقی نمی‌ماند که به موجب آن نسبت به ویژگی غیرفیزیکی مطلع باشم. برای آگاهی داشتن نسبت به آن ویژگی که زمانی و مکانی نیست (دو ساعت پیش بوده، الان هست و در ادامه هم خودش وجود خواهد داشت)، باید من وجودی همانند آن داشته باشم. به نحوی که زمانی و مکانی نباشم. اگر من به عنوان فاعل شناسا امری مادی باشم که ممتد در مکان است و زمان از آن عبور می‌کند، چطور می‌توانم دائماً از امری ثابت و فاقد زمان و مکان اطلاع و آگاهی داشته باشم؟ برای آگاهی از آن،

من فاعل شناسا هم باید در همه زمان‌ها باشم و زمان از من سپری نشود.

اکنون با فرض این‌که جوهر فیزیکی محل و مکان ویژگی‌های غیرفیزیکی نباشد، سؤال دیگری مطرح می‌شود و آن این‌که اگر فاعل شناسا آگاهی از درد خویش یا آگاهی از تصویر قله دماوند دارد و این آگاهی غیرفیزیکی است و فاعل شناسا ممتد و فیزیکی است، این ویژگی چطور ویژگی فاعل شناسای ممتد به حساب می‌آید و نه جسم دیگری؟ به بیان دیگر چطور به این جسم و فاعل نسبت داده می‌شود؟

در پاسخ یا باید گفت به دلیل وضع و محاذات و قرب و بعد فیزیکی است که بین این دو برقرار است و یا به دلیل علت بودن فاعل شناسای ممتد برای آن و یا پذیرش جوهری غیرفیزیکی به عنوان علت و محل آن، اما هر دو صورت اول امکان ندارد. قرب و بعد فیزیکی ممکن نیست؛ چرا که خود دوگانه‌انگاران ویژگی و نخواستگرایان علی معتقدند که ویژگی‌های نخواستسته غیرفیزیکی هستند و از این جهت قرب و بعد برای آن معنا ندارد. علت نبودن هم به دلیل همان امتداد زمانی و ابعاد مکانی داشتن است که توضیح آن گذشت، ممکن نیست و تنها فرض سوم قابل قبول است. اگر چنان باشد که در بالا توصیف و تحلیل شد، آن‌گاه باید گفت سطح پایه فیزیکی شأنیت اطلاع و آگاهی از ویژگی‌های غیرفیزیکی را ندارد (به دلیل ممتد مکانی و زمانی بودن) و نمی‌تواند فاعل و حامل ویژگی‌های غیرفیزیکی باشد. از این رو نیاز است که جوهری مجرد، پایه و علت این ویژگی باشد.

نتیجه

حاصل آنچه در مقاله آمد این است که ویژگی‌های غیرفیزیکی یا با معروض خود دوگانگی وجودی دارند یا ندارند؛ اگر نداشته باشند، یک موجود نمی‌تواند هم جوهر ممتد فیزیکی و هم امری غیرفیزیکی و غیرممتد باشد؛ زیرا مستلزم ممتد و غیرممتد بودن هم‌زمان است و اگر دوگانگی داشته باشند، یا هر دو جوهرند، یا هر دو ویژگی، یا یکی جوهر و دیگری ویژگی. در دوگانه‌انگاری ویژگی، فقط حالت جوهر فیزیکی و ویژگی غیرفیزیکی باقی می‌ماند. ویژگی غیرفیزیکی نیازمند معروض است. اگر تنها جوهر، مادی و فیزیکی باشد، هر ویژگی باید برای آن باشد. پرسش این است چگونه این ویژگی برای آن جوهر ممتد است نه دیگری؟ اگر پاسخ قرب و بعد فیزیکی باشد، فیزیکی بودن ویژگی پذیرفته شده است؛ اگر پاسخ جوهر مادی علت و ویژگی غیرفیزیکی است، سنخیتی بین ممتد و غیرممتد نیست و چگونه چیزی که زمان از آن عبور می‌کند می‌تواند علت امری غیرزمانی باشد؟ دوگانه‌انگاران ویژگی می‌گویند معروض همه ویژگی‌ها، جوهر فیزیکی دارای امتداد مکانی-زمانی است. هر ویژگی حادث در چنین معروضی باید نسبت مکانی-زمانی

با آن داشته باشد یا در بخش / مقطع مشخصی از امتداد قابل تخصیص باشد یا دست کم مکان / زمان معینی داشته باشد. ویژگی های غیرمادی، مجرد و بی امتداد فرض شده اند. در نتیجه اگر تنها یک جوهر فیزیکی ممتد وجود داشته باشد، نمی توان ویژگی بی امتداد غیرمادی را در آن مستقر دانست؛ زیرا هر ویژگی واقع شده در جوهر ممتد، مکان و زمان می پذیرد و امتداد می یابد که با تعریف مجرد در تناقض است؛ بنابراین ادعای دوگانه انگاری ویژگی مبنی بر این که یک جوهر فیزیکی واحد می تواند هم زمان حامل ویژگی های ممتد و مجرد باشد، ناممکن یا ناسازگار است.

منابع و مأخذ

۱. صدرالمآلهین (۱۹۸۱ م). *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة*، ۹ ج، ۳، بیروت: دار احیاء التراث.
۲. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۹۰). *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۳. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*، قم: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
۴. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). *اصول فلسفه و روش رئالیسم*، ج ۴، تهران: صدرا.
۵. عبودیت، عبدالرسول (۱۳۹۲). *درآمدی به حکمت متعالیه*، ج ۱، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
۶. .. عبودیت، عبدالرسول (۱۳۹۵). *مصباح، مجتبی، خداشناسی*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
۷. فاطمی‌نیا، محمدحسن (۱۳۹۹). *سنجش انفکاک‌ناپذیری دوگانه‌انگاری و ویژگی از دوگانه‌انگاری جوهری (رساله)*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
۸. فاطمی‌نیا، محمدحسن (۱۴۰۰). «انفکاک‌ناپذیری دوگانه‌انگاری جوهری از دوگانه‌انگاری و ویژگی از منظر فلسفه اسلامی»، *آیین حکمت*، د ۱۳، ص ۶۳-۹۴.
۹. فاطمی‌نیا، محمدحسن؛ نژادی، اکرم؛ مقدم، علیرضا (۱۴۰۳). «الزام دوگانه‌انگار و ویژگی به دوگانه‌انگاری جوهری از طریق اختلاف ساحت ذهن و فیزیک»، *آیین حکمت*، د ۲۵، ش ۹۸، ص ۷۹-۱۰۳.
۱۰. مسلین، کیت (۱۳۹۱). *درآمدی به فلسفه ذهن*، مترجم: مهدی ذاکری، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۱. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱). *آموزش فلسفه*، ج ۱ و ۲، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته.
12. Rosenthal, David M. (1996). **Dualism**. In Edward Craig, **Routledge Encyclopedia of Philosophy: Genealogy to Iqbal**, New York: Routledge.
13. Zimmerman, Dean (2010). "From Property Dualism to Substance Dualism", **Forthcoming in Proceedings of the Aristotelian Society**, Supplementary VOL LXXXIV.
14. Lycan, William G. (2013). "Is property dualism better off than substance dualism?" **Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition**, Vol 164, No 2, pp. 533-542.
15. Weir, Ralph (2021). "Property Dualism Implies Substance Dualism", **journal of Philosophical Theological Research** (Mind, Body, and Consciousness special issue), 26(1), 21-46.
16. Stoljar, Daniel (2024). "Physicalism", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Spring 2024 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/physicalism/>>.